

A levélolvasás aktusa *A rajongókban**

Az irodalomtörténeti hagyomány a Kemény-életművet sokáig a romantika és a realizmus dialektikájában értelmezte, majd erősödni kezdett e viszony diszjunktív jellege. Szegedy-Maszák Mihály¹ monográfiája megnyitotta a lehetőséget a modern tendenciákat kereső Kemény-recepció előtt, mely törekvés mára meghatározó befogadástörténeti hagyománnyá vált. Kemény regényeit immár nem az említett kettős szembenállás jegyében értelmezik², mint ahogy általában véve a 19. századi regények modern horizontú olvasata egyre népszerűbbé vált: a század nem egy alkotása mintha új helyi értéket nyerne a prózatörténeti kánonban.³

Kemény szépprózájához közelítve jól látható, hogy az író koncepciózusan alakítja regényeinek anyagát.⁴ A drámát és a regényt összevető tanulmányában előbbi szigorú

* A dolgozat korábbi változata megvitatásra került a 2012. áprilisi *Vetésforgó* konferencián Kaposvárott. Jelen szöveg a konferencián elhangzott rendkívül hasznos tanácsokra és inspiráló javaslatokra támaszkodva fogalmazódott újra. Külön köszönöm Gönczy Monika, Kucserka Zsófia, Milbacher Róbert, Paraisz Júlia, S. Varga Pál, Szajbély Mihály, Zákány Tóth Péter és Z. Kovács Zoltán hozzászólásait.

¹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kemény Zsigmond*, Kalligram, Pozsony, 2007. (Első megjelenés: Szépirodalmi, Budapest, 1989.)

² Kemény regényeihez hasonló olvasási móddal közelít több tanulmány is, melyek közül a teljesség igénye nélkül említek néhányat: BENKŐ Krisztián, *Színekdoché és önkívület. Apokalipszis-értelmezések Kemény Zsigmond A rajongók című regényében* = *Uő., Önkívület. Olvasónapló a magyar romantikáról*, Kalligram, Pozsony, 2010, 192–239.; BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2007.; EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum Kemény Zsigmond regényeiben*, *Iskolakultúra* 2007/1., 41–47.; GÖNCZY Monika, *Az Özvegy és leánya szövegvilágai*, *Studia Litteraria* 2000, 84–113.; HITES Sándor, *Prognózis és anakronizmus. A Zord idő mint politikai példázat* = *Uő., A múltnak kútja: Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*, JAK–Ulpius-ház, Budapest, 2004, 25–101.; KUNKLI Enikő, *A közönségi narratívák és egyéni énnarratívák összehangolásának esélyei Kemény Zsigmond Férj és nő című regényében*, *Studia Litteraria* 2005, 115–143.; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az újraolvasás kényszere*, Kalligram, Pozsony, 2011.; SZILÁGYI Márton – VADERNA Gábor, *Az ész csele: a történelmi regény ismeretelméleti perspektívája.* *Kemény Zsigmond: Rajongók = Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, Budapest, 2010, 568–572.; Z. Kovács Zoltán, *Példázatosság és (romantikus) ironia Kemény Zsigmond három regényében: A szív örvényei, Férj és nő, A ködképek a kedély láthatárán* = *Uő., „Vanitatum Vanitas» Maga is a humor”. Az ironia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában*, Osiris, Budapest, 2002, 139–186.

³ Gondolok itt például: EISEMANN György, *Mikszáth Kálmán*, Korona, Budapest, 1998.; NYILASY Balázs, *A románc és Jókai Mór*, Eötvös, Budapest, 2005.; *Mester Jókai. A Jókai-olvasás esélyei az ezredfordulón*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán, Ráció, Budapest, 2005.; DEVEŠCOVI Balázs, *Eötvös József 1813–1871*, Kalligram, Pozsony, 2007.; HITES Sándor, *„még dadogtak, mikor ő megszóltat”. Jósika Miklós és a történelmi regény*, Universitas, Budapest, 2007.; T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózaírói poétikájában*, L'Harmattan, Budapest, 2007.; SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Kalligram, Pozsony, 2010.

⁴ A Kemény-féle regénykompozícióról és annak recepciójáról lásd SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége Kemény Zsigmond regényeiben*, MTA I. Osztályának Közleményei 1979, 428.

arányosságával, rendjével szemben a regény szabadságát hangsúlyozza a téma és a forma megválasztásában. Állítása szerint a regény sokkal tágabb formakészlettel bír, és egységébe épp a részletezésben rejlik, legyen szó a jellemábrázolás aprólékosságáról vagy a cselekményvezetés összekuszálásáról.⁵ Az enciklopédikus műfajiságra törekvés, az egységbe szerkesztett műfaji sokrétűség leglátványosabban első befejezett regényében, az 1847-es *Gyulai Pál*ban mutatkozik meg, ahol a szereplőket felsorakoztató címlapot, a rendezői utasításokkal ellátott, sok jelenetes drámai részeket szavalatok, elbeszélő költemények váltják, az epikai részletek összetartozását pedig esszézerű fejtegetések, mesei példázatok, értekező hangnemű kitérők, levél- és naplórészletek tördelik tovább. E szerkesztési elv értelmezhető egy átfogó kifejezésformára törekvésként,⁶ romantikus műfajkeverésként, szándékos műfaji szabadságként⁷ vagy műfaji szabadságként⁸ és a schlegeli értelemben vett műfajok fölött álló műfaj⁹ megteremtésére tett kísérletként egyaránt. A prózai és drámai részek egymásba építésének művelete egyúttal a 18. századi német prózahagyományból ismert dialógusregény poétikájára emlékeztet.¹⁰ Thomas Cooper tanulmányában¹¹ a *Gyulai Pált* épp egységbe szerkesztett műfaji sokrétűsége miatt helyezi európai irodalmi kontextusba, azt állítva, hogy a regény az európai – elsősorban a *Don Quijotét* olvasó német romantikus – példákából merítve olyan kollázsát hozta létre az irodalmi mintáknak, amely szembehelyezi egymással az ellenkező hagyományokat és aláássa a szerkezet tradicionális formáit.

A tudatos szerkesztési elv Kemény későbbi írásműveit is jellemzi. Regényeiben többféle formakészletből merítve, a romantika normáira támaszkodva törekszik a műfajelemek funkciójának újragondolására. Egyrészt előállítja az egyes műfaji konvenciók nyelvi-poétikai normáit, de közben azáltal, hogy megbontja e konstrukciók hagyományát, magát a művelet artisztikumát állítja az előtérbe.

A Kemény-életmű újraolvasásának tradíciójához csatlakozva tehát a regények szövetét alakító detailjokból a leveleket szeretném kiemelni, hogy rávilágítsak: ezen epikai mű szándékoltan és jellemzően olyan formaelv mentén szerveződik, amelyik az elbeszélés folyamatossága ellenében hat. Fellazítja a történet ok-okozati összefüggésrendjét, és másfajta – alázatokon vagy allúziókon alapuló – szövegszervező eljárásokat helyez előtérbe. A történet visszaszorulásával szövegszerűbb prózavilág teremődik, ahol a történetmondás mikéntjére helyeződik a hangsúly. Olvasatom felértékeli a metaforikus elbeszélést jellemző szöveg(köz)iség, megalkotottság, nyelviség és önreflexió alakzatait, észleli a történetmondás különböző eljárásait, a megszakítottság

⁵ KEMÉNY Zsigmond, *Eszmék a regény és a dráma körül* = Uő., *Élet és Irodalom*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 191–212., 208–209.

⁶ SZEGEDY-MASZÁK, *Kemény Zsigmond*, 86.

⁷ KEMÉNY, *I. m.*, 200.

⁸ BARTA János, *Kemény Zsigmond írói világa* = Uő., *Évfordulók*, Akadémiai, Budapest, 1981, 237.

⁹ Friedrich SCHLEGEL, *Levél a regényről*, ford. TANDORI Dezső = August Wilhelm SCHLEGEL, Friedrich SCHLEGEL, *Válogatott esztétikai írások*, vál., jegyz., utószó ZOLTAI Dénes, Gondolat, Budapest, 1980, 375.

¹⁰ Hans-Gerhard WINTER, *Probleme des Dialogs und des Dialogromans in der deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts*. Wirkendes Wort 1970, 33–51. Lásd még: SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1998, 280–281.

¹¹ THOMAS COOPER, *Zsigmond Kemény's Gyulai Pál. Novel as subversion of form*, *Hungarian Studies* 2002/1., 29–50.

és folytonosság megszűnésének formaelvét, továbbá vizsgálatának homlokterébe emeli a befogadás aktusát, az értelemtulajdonítás műveletét. A szövegben fellelhető leveleket betétként értelmezem, amelyek egy fikciós közegbe ágyazódva beépülnek a (fő)szövegbe, megtörik a prózai szövegfolyamot, megszakítják a diszkurzív és narratív szintek egymásba kapcsolódó dinamikáját.¹² A levélbetétek esetében beágyazott szövegtestet feltételezek, amely része a beágyazónak, és az addigi diegézis rendjét éppen azért függeszti fel, hogy olyan események vagy jellemvonások jussanak az olvasó tudomására, amelyeknek elmondására az addigi elbeszélésrend nem mutatkozott alkalmasnak.

A regénybe ágyazott levelek feltérképezését nem rekesztem be az egyes levélbetétek narratológiai, textológia vizsgálatával, hanem szóba hozom a levél anyagszerűségének, kézzel foghatóságának kérdését, az aláírás illetve a kézírás fiktivitását, továbbá nyomom követem, hogy megkésettsege, elkallódása idegen, avatatlan kézbe kerülése miként befolyásolja a cselekmény alakulását, azaz a levelet mint cselekményszervező elemet, dinamikus motívumot¹³ tekintem.

A *rajongók*¹⁴ tizenkét levelet szerepeltet,¹⁵ ezek közül mindössze öt írás szövege hozzáférhető az olvasó számára: Laczkó István Fridrik pékmesternek és Kassai Elemérnek címzett cédulái, valamint feleségéhez, Bodó Klárához írott levele, továbbá Kassai titkárának tudósítása és Pécsi Simon szombatosokat megszólító körlevele. E tizenkét irat közül hetet emelek ki, mivel egyrészt ezek gyakorolnak a cselekmény egészére döntő hatást, másrészt e levelek olvasásának színrevitelében a regény egészét szintúgy meghatározó befogadás (megértés) alakzatát vélem artikulálódni. Megvizsgálom tehát Laczkó István – fentebb említett – feleségéhez küldött küldeményét kísérő céduláival együtt, továbbá másik három egymás viszonyában alakuló dokumentum jelentőségét: Kassai titkárának beszámolóját az udvarhelyi eseményekről, ennek csatol-

¹² “[M]indig kikapcsolja a főszöveg terét és idejét [...] ott kezdődik, ahol az értelmező az addigi szinkdochikus vagy metonimikus előrehaladás megszakadását állapítja meg, és ott végződik, ahol ennek folytatását érzékeli.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az irodalmi mű alakutáni hatásméletről* = ÜB., *Minta a szönyegen. A műértelmezés esélyei*, Balassi, Budapest, 1995, 39.

¹³ A dinamikus motívum fogalmához lásd BORISZ TOMASEVSKIJ, *Irodalomelmélet*, ford. SZÁNTÓ Gábor András = *A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitívizmustól a strukturalizmusig*, szerk. BÓKAY Antal – VILCSEK Béla, Osiris, Budapest, 2001, 273.

¹⁴ Mint ahogy az közismert, *A rajongók* első kiadása több nyomdahibát illetve pontatlanságot tartalmaz (ezekről részletesebben lásd SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A rajongók* = ÜB., *Az újraolvasás kényszere*, Kalligram, Pozsony, 2011, 189; valamint BALÁZS Mihály, *Forráskezelés és esztétikum. Megjegyzések Kemény Zsigmond A rajongók című regényéről*, ItK 2010/4., 318–320; 340.), további tévesztéseket is találtam, de munkám szempontjából e pontatlanságok elősorolása nem termékeny ugyanis a különböző kiadások leveleinek szövegében a tartalmat érintő lényegi eltérésre nem figyeltem fel. A citátumokat a Szépirodalmi Kiadó életmű sorozatának vonatkozó kötetéből vettem: KEMÉNY Zsigmond, *A rajongók*, Szépirodalmi, Budapest, 1969.

¹⁵ Csekély számuk ellenére jelentőségük mégsem elhanyagolható, a legújabbkori szakirodalom is behatóan foglalkozik bizonyos levélbetétek szerepével. Benkő Krisztián apokaliptikus-értelmezésében külön fejezetben foglalkozik a levelekkel különös hangsúlyt fektetve Laczkó István feleségének írt, és Kassai titkárának Elemért értesítő levelére. Balázs Mihály forrásokat feltáró tanulmányában Züllkifar császár Dajka püspökhöz írott szövegének kézíratos eredetije mellett hoz érveket, valamint rámutat Pécsi Simon Bethlen Istvánhoz címzett kérelemlevelének eredeti, 1621-ben keletkezett dokumentumára, továbbá összeveti a Pécsi Simon megbízásából, ám Laczkó István kézírásával készült irat nyelvezetét a korabeli történeti források retorikai fordulataival. Lásd BENKŐ, *I. m.*, 233–239.; BALÁZS, *I. m.*, 335.

mányát, amelyből Kassai Istvánnal együtt olvasva ismerhetjük meg Pécsi Simon szombatosokhoz szóló üzenetét Laczkó István szövegezésében, valamint Kassainak e küldemények hatására születő főbíróhoz címzett értesítését. Röviden elidőzöm a titkár Elemért a mezei kapitányi kinevezésének körülményeiről felvilágosító levelénél, amelyet ugyan az olvasó nem ismer, de mint dinamikus motívum hatással van a regény egészének alakulására.

* * *

A szakirodalom több helyütt is kiemeli, hogy *A rajongók* narratív technikája abban különleges, hogy rendkívül gyakoriak a magánbeszéd, a szereplők belső megnyilvánulásai.¹⁶ A levél, miközben egy párbeszéd elgondolásában születik, mindig valamely másíknak a vonatkozásában, őt feltételezve fogalmazódik, illetve olvasódik, azonban e másik jelenlétének hiánya késlelteti a párbeszédet és aktuálisan csupán vagy a levélíró szövegalakítói vagy a levélolvasó receptív szempontja érvényesül. A levél alkalmas arra, hogy feladójának vagy címzettjének egyedi hangja megbontsa a külső nézőpontú elbeszélésrendet, a regény narratív struktúráját emelve ezzel az értelmezői tevékenység fókuszába.

Kemény regényeiben a levelek elsősorban feladói perspektíváján keresztül, a megírás, az alkotás nézőpontja felől tárultak fel,¹⁷ e regény levélszövegeiből azonban választásom éppen azokra a releváns írásokra esett, melyekben a tekintet a levelet olvasóra szegeződik. A megszólított látószögén keresztül, vele együtt olvashatunk úgy, hogy mindeközben – a diegetikus határ átlépése során – értesülünk a befogadó reakcióiról is. Az olvasás aktusának színrevitelében a megjelenített receptív magatartások támpontot adhatnak ahhoz, hogy az olvasó hogyan viszonyulhat a szöveghez, szembesülve a fiktív befogadói helyzettel: a művön belül létrejövő megértéshorizonttal.

Az olvasás tevékenysége nemcsak az egyes levélszövegek recepciója során artikulálódik, hanem a regény egészét befolyásoló tényező, hiszen a szombatos felekezet deklaráltan éppen szövegmagyarázói tevékenységében tér el a hagyománytól. János evangélista könyvét eminens szöveghegyként, mint mindennek a viszonyítási pontját olvassák a szereplők. A körülöttük lévő világ eseményeit az apokalipszis kontextusában értelmezik, ennek folyományaképp a felekezetbe lépve új nevet kapnak, városaikat újrakeresztelik, hovatovább a köznyelvtől elütő metaforikus nyelvet hoznak létre,¹⁸ melyben a végítélet retorikája uralkodik.

Mind az epizódyszerű jelenetek – gondolok itt például a lelkesülten prédikáló és a vértanúi halálra készülő Kádárnak a lánya iránti könyörtelenségére –, mind az

¹⁶ SZEGEDY-MASZÁK, *Kemény Zsigmond*, 208–209.; BÉNYEI Péter, „El volt tévesztve egész életünk”. *Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján*. *Kemény Zsigmond: A rajongók*, ItK 1999/3., 443–444.; NEUMER Katalin, *Kemény Zsigmond három regényének értelmezése*, ItK 1986/1., 159.

¹⁷ A megírás látószögének kitérítettsége arra szolgál – például a *Gyulai Pálban* –, hogy segítse az olvasó azonosulását a levélíró szereplővel. Lásd SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége...*, 423. A *Férj és nőben* is a levélírói nézőpontok uralkodnak, amelyek így a szövegben megmutatózó szubjektum önprezentációjának, az én elbeszélhetőségének problémáját emelik a kérdéshorizontba. Lásd: PINTÉR BORBÁLA, *A levél szerepe és működése a Férj és nő című regényben*, ItK 2011/3., 362–370.

¹⁸ „Előre megjegyezzük, hogy itt semmit sem kell valódi értelmében venni.” KEMÉNY, *A rajongók*, 92.

események végkicsengése, illetve a szombatos rajongást minősítő elbeszélői kommentárok arra készítetik az olvasót, hogy e felekezeti elfogultságot kétellyel fogadja. Továbbá, hogy kritikával tekintsen a *Jelenések könyvének* – a regényben megidézett – szombatos magyarázatára, amely a legifjabb evangélista könyvét a Biblia textusának egészéből, valamint az értelmezői tradícióból egyaránt kiszakítva, csupán bizonyos részek kiemelésével, az Antikrisztus megjelenése és a végítélet eljövetele felől olvassa.¹⁹

A rész és az egész szokásos referenciális viszonyának megbontásában a romantikus poétika szemantikai tradíciót leépítő eljárása mutatkozik meg, ami a regény több jelenetében is tetten érhető, valamint a szöveg ilyen szempontú értelmezhetőségét is implikálja.²⁰ A jelentőt a jelentettől, illetve a szavak jelentését a mondatoktól elválasztani képes szemantikai hasadásból a jelek szabad variálhatósága következik, amely téves értelmezéseket hoz létre. Az értelmezés félrecsúsztatása egyaránt megjelenik a regény történetének síkján, valamint az egyes szereplők helyzet-, illetve önértelmezésében. Például a prédikáció travesztíjaként olvasható a regény nyitányának nagyjelenete, amikor Dajka püspök vallásos szónoklatából az utcára kicsődült tömeg csupán foszlányokat hall meg, és az elcsípett részleteket saját elgondolásai alapján kiegészítve következteti ki/vissza az egyházi előjáró beszédét. Az egyes túlzó szónoki fordulatokat vulgarizálják, a maguk módján és nyelvén értelmezik át. Nemcsak a vallási buzgólkodók tevékenysége parodizálódik, hanem a várból kiszivárgó hírekre éhes tömeg tájékozatlansága is. Hiszen miközben aktualitásokra éhesen, türelmetlenül várják a friss tájékoztatást, a nagyobb horderejű eseményekkel sincsenek tisztában, ezért nem értik (helyén) a Pázmány alakját megidéző ironiát. (A cselekmény idejében ugyanis az esztergomi érsek már halott, ennél fogva bajosan lenne meglátogatható.)²¹

Meghatározó fontosságú a szereplők önértése, illetve sokszor szélsőségesé váló léthelyzeteik akár metafizikai értelmezése.²² A *rajongók* aktorai folyamatosan értelmezői tevékenységre kényszerülnek, és miközben a saját és a másik szerepének és helyzetének megértésére törekednek – némelykor bizonyos szituációk befolyásolása okán –, aközben következtetik ki a tulajdonképpeni történetet.²³ Helyzetfelismeréseik, prognózisaik, számításaik azonban – némely kivételes szereplőtől eltekintve – rendre tévesnek bizonyulnak,²⁴ sőt a tragikus fordulatok következtében önértelmezésük egysege megbomlik, szakadás következik be egykori és jelenbeli énjük között.²⁵ A fondorlatos Kassai, akinek figyelme eleinte csupán a Pécsi lány rokonszenve miatt fordult unokaöccse felé, nemcsak, hogy ellenlábását, Pécsi Simont ítéli meg rosszul (aki inkább

¹⁹ Vö. SZEGEDY-MASZÁK, *Kemény Zsigmond*, 214.

²⁰ EISEMANN György, *Elhallgatás, beszéd, szubjektum...*, 45.; BENKŐ, I. m., 200–201.

²¹ „– [...] Aztán felrándulunk látogatás végett Pázmány Péter őkegyelméhez is. / – Messze lakik az érsek uram – jegyzé meg a tömegeből valaki. / – Messze ám, fiam! – folytatá az öreg –, de mi addig meg sem pihenünk, míg szakállánál fogva nem hurcoljuk ide.” KEMÉNY, *A rajongók*, 17.

²² BÉNYEI, „El volt tévesztve egész életünk”, 445–446.

²³ Vö. SZEGEDY-MASZÁK, *A rajongók*, 190–191.

²⁴ A tragikai vétség alakulásáról, a szereplők könnyelműségéről lásd bővebben SÖTÉR István, *Romantika és realizmus. Kemény Zsigmond történelmi regényei = Uő., Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után*, Akadémiai, Budapest, 1963, 539–544.

²⁵ Vö. BÉNYEI, *A történelem és a tragikum vonzásában*, 327–332.

elválasztja Deboráht Elemértől, semmint belenyugodnék abba, hogy lánya házasságra lépjen az egykori erszénykötő rokonával), hanem az udvarban betöltött saját szerepét is tévesen méri fel, s Elemér jellemével is rosszul kalkulál. Téves ítéleteinek következtében elveszíti befolyását a politikai porondon, valamint Elemér tragikus halála miatt lehetetlenné válik, hogy vagyona és neve választott utódjában továbbéljen.

A tudós Pécsi az asztrológiából merít indoklást Elemér iránti rokonszenvének kialakulására, majd csillaglására. A csillagok állásából magyarázatot lelő és a jövő eseményeit prognosztizáló szombatoss predikátor azonban tévesen értelmezi helyzetét. Félreolvasása egy remek dramaturgiával rendezett jelenetben tárul fel,²⁶ amikor a csillagok állásából elárulását olvasva ki, balsejtelmét éppen az őt elárulóval osztja meg, és a Júdás metaforát nem a személyét és felekezetét egyaránt eláruló Laczkó Istvánra, hanem Elemérré vonatkoztatja, akinek a félreértésből ráolvasott stigma később az életébe kerül. A félreértelmezés tehát abból a szemantikai hasadásból következik, hogy az asztrológus a jelöltöt ugyan még helyesen felismeri, ám nem a megfelelő jelöltre vonatkoztatja. Elkerülhetné a tragikus végkifejletet, de a téves jelértelmezés Elemér halálát és saját maga, valamint családja összeomlását idézi elő.

A történetvezetés folytonossága *A rajongók*ban rendre megszakad, a történetiszálak szétartanak, majd újra összetalálkoznak. Egyfelől kihagyások készítetik éberségre az olvasót, másfelől ismétlések és egyidejű jelenetek teszik próbára emlékezetét.²⁷ A vonalszerű folytonosság hiányában szintén töredékek útvesztőjén vezet keresztül az út Laczkó István Bodó Klárához írott levélének megírásától kezdve, a szöveg célba érkezésének különböző állomásain keresztül, a fogadtatásáig. Laczkó a levél célba juttatását nem a szokványos módon kísérli meg. Óvatosan, kétszeres közvetítés révén juttatta el írását a címzettjéhez. Először Fridrik pékmestert instruálja egy búcsúlevélben, hogy az asztalon hagyott csomagot Kassai Elemérhez juttassa el, majd szintén egy levélben a fiatal Kassai közvetítői szerepét kéri, az előbbi kézbesítését pénzzel honorálva, az utóbbinak pedig úri becsültére apellálva. Levelét pecséttel ugyan lezárja, de címzéssel nem látja el, felesége nevét a levél hordozó matériáján nem tünteti fel – ennek magyarázatára a későbbiekben még kitérünk. A kézbesítésre felkért Elemér a levél tartalmába később sem nyer betekintést, ám számára az epitextusok sajátos használata, valamint a küldeményt körülölelő komplikált események az üzenet sorsfordító, tragikus jellegét kikövetkeztethetővé teszik. Balsejtelve beigazolódik, amikor Klára az ő jelenlétében olvassa először férje írását, és bár a konkrét üzenettel nem jön tisztába, annak címzettjére tett ijesztő hatását az asszony arcáról leolvashatja. Elemér tehát nem marad csupán kézbesítő, mivel közvetett jeleken keresztül ugyan, de bevonódik a dekódolás folyamatába. Igaz közvetítőként lép fel, de nem tud kívüli

²⁶ Csak röviden idézem, a teljes jelenetet lásd KEMÉNY, *A rajongók*, 229–234. „Nézzen kegyelmed – ismétlé Pécsi – a vészteljes konstellációra, mely Jupitert fenyegeti. E csillag az enyém, s arcára van fölírva végzetem. Kegyelmed szerencsés, hogy a szörnyű betűket nem ismeri. Én tudok az égről olvasni. / – És mit olvasott nagyságod? / – Hogy Judas Iscariotes elárulta fejemet – szólt merengőn Pécsi. / Laczkó István tenyerével takarta el arcát, és térdei reszkettek. / Pécsi e megindulásban csak a becsületes embernek a bűn iránti való természetes iszonyát látta.” *Uo.*, 231–232.

²⁷ Vö. SZEGEDY-MASZÁK, *A rajongók*, 189–196; Az időbeli párhuzamokról, az előre- és visszautalások rendszeréről bővebben lásd NEUMER, *I. m.*, 153–157.

maradni az eseményeken, s egy véletlen találkozás egyre inkább beavatja a Laczkó-család életébe. Először csak az elalélt Klárát segíti fel az utcán, majd Fridriknél Laczkó után nyomoz, végül vállalja a küldemény célba juttatásának feladatát.

Az olvasó a levélben foglaltakat Klára második levélolvasása során ismeri meg. Ekkor a nézőpont folyamatosan változik: a figura belső magánbeszéde váltakozik az auktoriális szempontú heterodiegetikus narrációval. A nézőpontok ütköztetésének következtében megmutatkozik a szerzői keretelbeszélés és az ebbe beiktatott perszónális narratíva különbsége. Az első személyű nézőpontból megismert új események átértelmezik a harmadik személyű elbeszélői helyzetből előadottakat és fordítva, mivel az egyik narratív szint nézőpontjának korlátozottságát épp a másik narratív szint beiktatása oldja fel. Az elbeszélő olyan, az olvasó előtt már ismert részleteket magyaráz meg, melyeket Klára részint belső látószögének okán nem ismerhet, részint viszont mint szerető feleség férjéről feltenni képtelen. A gyakori perspektíva-váltás tehát lehetőséget ad arra, hogy láthatóvá váljék: egy rögzített centrumból, azaz egyetlen szereplő nézőpontjából egy másik figura története hézagmentesen nem hozzáférhető, múltja és jelene a megismerő én korlátozott horizontja miatt teljességében feltárhatatlan, hiszen a másik alteritásában ellenszegül a megismerhetőségnek.²⁸ Egyúttal ugyanannak az eseménynek a bemutatására többféle diszkurzíva jön létre, így a regényvilág egyes részletei több oldalról is megvilágítódhatnak és az olvasó számára egy olyan kitüntetett értelmezői szituáció adatik, amely semmilyen más tapasztalati, megismerői helyzethez nem hasonlítható.²⁹

Az apokalipszis könyvének tanulmányozója magánlevelében erőteljes retorikai fordulatokkal, hatásos képekkel, trópusokkal él, feleségét nyitányában a szerencsétlenség gyermekeként, illetve a nyomor jegyeseként szólítja meg, míg a zárlatban élő férj özvegyének titulálja. Az olvasó az azonosításokkal tisztában van, de a levélzáró oximoron megfejtsét Klára nézőpontján keresztül is végigkövetheti.³⁰

Laczkó továbbá többször is – szintén képes beszédben – utal családjá otthonatlanságára, vagyontalanságára, de elhallgatja, hogy valójában földesurának tartozó jobbágy. Ezen kívül homályban hagyja az okokat is: sem rápolti múltját nem tárja fel, sem a Szent György kapunál történetekre nem ad magyarázatot. A szálak összetalálkozásának remekül szcenírozott jelenetéből, a Szent György kapu előtt zajló drámai részből³¹ a levélíró csupán egyetlen momentumot, a néven nevezés aktusát idézi fel. Laczkó

²⁸ Vö. Emmanuel LÉVINAS, *Teljesség és végtelen*, ford. TARNAY László, Jelenkor, Pécs, 1999, 155–168.

²⁹ Vö. Wolfgang ISER, *Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete*, ford. HÁRS Endre = *Testes könyv*, I. szerk. KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor sk. – ODORICS Ferenc, Ictus–JATE, Szeged, 1996, 244., 241–264.

³⁰ „Ah, minden világos. A legmagasabb állású és a legiszonyúbb nevű férfiú férjemre tette kezét. Az ő börtönébe hurcoltatott, örökre elzárva a világtól és tőlem. Ezért vagyok én élő férj özvegye!” KEMÉNY, *A rajongók*, 266.

³¹ Laczkó István éppen Pécsi szobájából menekül, mikor az asztrológus a csillagok állásából Júdástól való elárultatását olvassa ki, és ugyan tévesen Elemért azonosítja a jövőjét elárulóval, de Laczkó a helyén érti az égi jeleket. Majd az utcára jutván belebotlik az Elemérről és Gyulaival sétáló Szeredibe, aki az ítélemester kémjének nevezi. Ennek lesz tanítaja a férjét kutató és éppen ez okból Pécsihez siető Klára, aki e váratlan események következtében aléltan esik össze, amiből Elemér segíti fel, aztán férje a felismerés után eloldalog. Nemcsak, hogy „[e]bből a jelenetből tudja meg az olvasó, hogyan is került

a beburkolt nőalakban feleségére ismer, és e váratlan ráismerés következtében ejti ki az asszony keresztnévét. Levelében retrospektív módon úgy idézi meg ezt a jelentet, hogy árulásnak titulálja asszonyának nevével szólítását. Bár Laczkó – ha nem is Pécsi, de ön maga által – az imént azonosított a jötevőjét elárulóval, Klárának írt sorai-ban az árulás mégsem júdási értelemben fogható fel, ugyanis Laczkó azzal sodorja veszélybe asszonyát, hogy összetartozásukat a külvilág előtt (is) felfedi. És mivel Klára férje már nem mint szárdisi angyal, hanem mint földesurának tartozó Szőke Pista tevékenykedik, ezért asszonya szintén egy szökött jobbágy feleségének tekinthető. Laczkó levelének e soraival tehát nem a Kassainak tett szolgálataira utal, hanem arra, hogy asszonya előtt eltitkolta származását, múltját, és előtte hamis szerepben tetszelegve tette Klárát és gyermekeit egy álvilág szereplőjévé.

Laczkó, amikor feleségül vette Klárát, üres, eredet nélküli nevet és hamis identitást ajándékozott neki, amiről az asszony mit sem tudott. Ahogy Klára, úgy gyermekei is hazug nevet viselnek. Laczkó bűnösségének tudatában úgy akarja tetteinek következményeitől megóvni családját, hogy elkülöníti magától szeretteit (ezért nem segíti fel ájultából Klárát, mert mint bűnös, nem akar hozzá közelíteni).³² E hamis identitáshoz tartozásuknak minden jelét szeretné eltörölni, ezért szólítja fel Klárát a gyermekeinek adott név levételére, ezzel az apa névadó jogát az anyára ruházva át.

A névadás és a névfosztás³³ művelete egyaránt érinti Klára és Laczkó kisebbik gyermekét, Barbarát. Klára ugyanis, mielőtt férje keresésére indul, újrakeresztelteti lányát, akit így szombatos szertartás szerint igen díszes, ám funkció nélküli, a külvilágban működésképtelen álnévvel ruháznak fel,³⁴ ugyanakkor többszörösen nevet váltó apja rabigát jelentő nevét tőle is visszavonni igyekszik. Laczkó személyiségváltása tehát gyermekében továbbörökítődik, mivel utóda egyrészt cifra, ámbár azonosításra alkalmatlan nevek sorával bír, másrésztől azonban családnevétől megfosztva áll. Ezeknek az eljárásoknak a következtében identitása jelöletlen, mivel csak a szombatosok valódi referenciát nélkülöző világában jelölődik.

szabadlábra Szőke Pista.” (SZEGEDY-MASZÁK, *Kemény Zsigmond*, 203.), hanem ez minden benne szereplő számára döntő fontosságú, de más jelenéssel bíró rész. Szeredi végre okot talál a Kassai ellen való fellépésre. Elemérben, aki nem akar hinni nagybátyja gonoszságáról szőtt történeteknek, ezen esemény alkalmával felébred és már sohasem aluszik el a gyanú. Klára és Laczkó számára végzetes jelentőségű, és egyben az utolsó találkozás is ez. Laczkó ezután dönti el, hogy nem kémked tovább Kassainak, és vállalja a Szőke Pista nevet és a jobbágyigát. Klárának e szörnyűséges este után kezd körvonalazódnia Laczkó korábbi élete, és ezután keresi fel a fejedelemszonyt, hogy családja megmen-tését nála kieszközölje.

³² „Ha az erény rendes hiúságát ismerte volna Klára, akkor vérző sebére balzsamcseppet ejtene azon sejtelen, hogy férje nem mert a vétekekkel együtt hozzá közelíteni.” KEMÉNY, *A rajongók*, 256.

³³ Levelében Laczkó az identitás jelölőjeként szolgáló nevet ruhához hasonlítja, melynek levételekor ugyanolyan meztelenül, jelöletlenül áll az ember, mint nevének elvételekor. Hasonló identitásfosztó gesztussal él Kassai, amikor Szőke Pistára hatni akarván, őt valódi kilétével szembesíti, elzárja és átöltözteteti, a börtönbe pórruhát küldet utána, ami a szökött jobbágy származásának jelölőjeként szolgál. „Most pedig pórruhába öltöztetve tartalak három napig a börtönben.” *Uo.*, 102.

³⁴ „Az agg szokott szertartások szerint iktatta a kis Barbarát a törvény üldözése alá eső felekezetbe, s ada neki igen cifra és hosszú nevet, melynek a világban nem sok hasznát lehetett venni, minthogy a polgári hatóság minden érintkezési közt csak álnévnek tekintetik.” *Uo.*, 135.

Laczkó múltjának eltitkolásával és eredeti nevének elhallgatásával abba az ábrándba ringatja magát, hogy az individuum jelölőjének megváltoztatása révén az identitása is nyom nélkül megváltoztatható. Egykor volt és jelenbeli énjét ezért más-más névvel különíti el egymástól. Mivel ugyanazon denotátumra két név, azaz két jel vonatkozik, a név és az elnevezett közé különbség kerül,³⁵ így a jelölő és a jelölt tulajdonnévben rögzített, biztosnak vélt összetartozása megbomlik. A nevet váltó szökött jobbágy a szombatos rendhez csatlakozva, annak bevett szokásai szerint még újabb nevet ölt magára, az Ananias-Azariás-Nisael-Szombaton-viaskodót. Így rá immáron három jelölő vonatkozik. A megnevezésre szolgáló jelölők megsokszorozódása az individuum instabilitását, vagyis a figura személyiségének osztottságát mutatja.

A szárdisi angyal feleségének írott levele paratextuálisan, textuálisan és tematikusan is a név és a hozzá való viszony problémáját jeleníti meg. Mindeközben Laczkó a levelet keretező epitextusok közül éppen a címzést hagyja el, ahol is Klára asszony nevét kellene feltüntetnie. A levelében nevének visszavételét kérő férj tehát feltehetőleg nem csupán óvatosságból kerüli asszonyának megnevezését, hanem maga a címzés hiánya hagyja érvényesülni megrendítő sorait, ugyanis megléte – szupplementumként – úgy egészítené ki a szöveget, hogy egyszersmind érvénytelenítené, fel is számolná azt.

Laczkó önértése folyamatában tárul fel az olvasó előtt.³⁶ A külvilág viszonyulását úgy érzékeli, mintha Isten mint bűnöst megjelölte volna, és ő e stigmát az arcán hordaná. Pécsi szobájában ezért fedi el arcát kezével, az árulás bélyegét takarja el, mint ahogy később Deborah, majd pedig Klára döbbenetében az arcáról leolvasott árulás felismerését látja megnyilvánulni. Először tehát gesztusaiból következtethetünk arra, hogy magát árulónak tartja, majd e benyomásunkat erősítik meg Klárának írt levelének első sorai. Később pedig magánbeszédéből egyértelműen kiviláglik, hogy magára mint szökött jobbágyra és mint a hittársai ellen kémkedőre tekint.³⁷

Az önmagával való meghasonlást tehát az idézi elő, hogy arca írásként lép működésbe. Bűne, amit eddig titkolni, rejtteni igyekezett, a nyelv anyagszerű aspektusában tűnik rajta elő, teste megjeleníti, sőt – az érzékeny megfigyelő számára – elbeszéli azt. Laczkó megrendülése, örületének felfokozódása abban mutatkozik meg, ahogy magányában az arcára írt jeleket olvassa a tükörben. Először még úgy látja, hogy Isten jelölte meg kémként, majd a tükörbe pillantván, a sátán által millió betűvel teleírásként arc tekint vissza rá.³⁸ Arca önmaga számára értelmezhetetlenné válik, a rajta megjelenő

³⁵ Vö. ANGALOSI Gergely, *A név és az aláírás problematikája Jacques Derrida műveiben = Derrida Marx-szellemé*, szerk. KARIKÓ Sándor, Gondolat – Szegedi Lukács Kör, Budapest–Szeged, 1997, 13–29.

³⁶ Vö. BÉNYEI Péter, *A Kemény-regények drámaiságának és tragikumának kérdései – kritikátörténeti kontextusban*, *Studia Litteraria* 2005, 98–99.

³⁷ „– Hogy Judas Iscariotes elárulta fejemet – szólit merengőn Pécsi. Laczkó István tenyerével takarta el arcát, és térdei reszkettek.” „Neved hangzott ajkaimról, midőn rád ismertem, s te eszméletedtől megfosztva rogytál össze. Ő, hogy kimondtam e drága nevet, s veszélybe ejtettelek, fölfedeztelek, elárultalak általa!” „Igen, én Júdás Iscariotes vagyok. Nevemet és céloamat az ég jelentette meg neki. Ez a bűn átka! [...] Ej, ej, jobbágy vagyok!” KEMÉNY, *A rajongók*, 232., 264., 270.

³⁸ „Hajh, de mégis különös, hogy arcomra az Isten ezt írta: kém. A szó arcomon van, tagadhatatlanul ott. Különben honnan tudta volna kilétemet Deborah kisasszony és... ha-ha-ha-ha, a nőm?” Uo., 270. „Laczkó István szembeállott egy kis acéltükrökkel, mely a titkár asztalára volt helyezve. A halvány gyertyafény alig vetett valami világot a sima ércre, de a beletekintő annál többet vón észre. / – Itt is

betűk szegmentált materialitásukban már kibetűzhetetlenné válnak, a bűnt megjelenítő szó tehát értelmezhetetlen betűk sokaságára esik szét, ahogy – mint láttuk – személyisége is darabjaira hullik.

Az olvasás bevégeztével Klára, még mindig férje levelének hatása alatt alvó gyermeke mellett imádkozik, de egyre nyugtalanabb, mivel fülébe visszacsengenek Laczkó egyes sorai. Amikor a levél bekerül az olvasás folyamatába, a maga mediális-materiális lehetőségein belül kiolvashatóvá, hallhatóvá tudja tenni a távollévő másik hangját úgy, hogy a levélíró a másik megszólítását írássá transzponálja, amit a címzett az írás nyomai mentén néma, belső hanggá változtat. Itt azonban mégsem az egymástól távollévő férj és feleség dialógusa jön létre. Habár Laczkó levelének szó szerinti citátumai idéződnek meg, Klára tudatában mégsem a levélíró szólal meg, hanem hangsúlyosan egy kísértetvilág akusztikus közegébe átemelve, annak hangjai hangzanak fel. Az írás tehát többszörösen is elválik eredetétől: Egyrészt azáltal, hogy a feladó és a címzett viszonyába a szellemvilág mint közvetítő médium beiktatódik. Másrészt az írás elszakad eredeti anyagiságától, írott, rögzített, vizuális módon való létezését a beszéd auditivitása és anyagtalansága váltja fel.³⁹ Az írás ilyenén hanggá változtatása transzpozíciós közegváltásként is tekinthető, melynek során a kiindulási médium kiiktatódik, és megváltozik az eredeti – mediális jellegből – adódó szerep. Laczkó sorainak e más médiumba való átültetése tehát, mivel az eredetitől eltérő mediális-szemiotikai státussal ruházódik fel, újrabírászként is értelmezhető.

Laczkó írása nem illeszkedik a férfi korábbi beszédéhez, ezért mint gyújtópont jön működésbe ahhoz, hogy Klára előtt férjének eltitkolt múltja feltárulhasson. Klára, habár a történet egészét nem láthatja át, mivel szerető szíve korlátozza megismerő tudatát, és férjéről képtelen feltenni, hogy hittársai ellen kémkedne, nyomolvasása – lehetőségeihez mérten – mégis pontos. A színre vittr értelmezők közül ő az egyetlen, aki helyesen érti a jeleket, aki a megismerhető részleteket helytálló, adekvát egészé képes összeilleszteni. Nagysága abban áll, hogy nemcsak az új helyzetet felismerve képes az addigiak újrendezésére, hanem ez új szituációhoz cselekvő módon alkalmazkodni is tud.⁴⁰

Olvasói helyzetét mindezekon felül *mise en abyme*-ként is tekinthetjük, amennyiben nem kerüli el figyelmünket, hogy e regény az oksági cselekményvezetést felváltó metaforikus formálással él. Ennek következtében háttérbe szorul az időbeliség és az ok-okozati érintkezés logikája, így az olvasó a megszakítottság alakzatain keresztül lehet képes az események elrendezésére. Klárára – mint láttuk – hasonló feladat hárul, amikor Laczkó hieroglifjeinek megfejtésére kényszerül. A levél befogadásának

jegy, ott is jegy! – sóhajtá. [...] / – Millió betű! A sátán teleírta képemet. Már ismerem a sátán kézírását. Elfáradhatott a sok munkában, de jól is használta ám az idejét. Csúffá tön engemet, amint csak illett. ...” *Uo.*, 271.

³⁹ „»Fuss az átok városából!«: a férj levelének e szavait, mintha szellemek sugdosnák füleibe, mintha a székesegyház órája, mely tizenkettőt ütött, harsogtatná, s a csendes, halvány és méla éj könyörülő lelke tanácsolná. / »Mentsd meg gyermekedet« – mondák a lég parányai, s a rezgő holdsugarak, melyek egy ablakkarikán összegyűltek, és az árnyékba rejtett mécs helyett Endre vonalaira világítanak.” *Uo.*, 268.

⁴⁰ Hovatöbbé övé „az egyetlen működőképés személyiségmodell”. BÉNYEI, „*El volt tévesztve egész életünk*”, 455.

komplex színrevitele tehát rávilágít megalkotottság és értelemtulajdonítás összefüggéseire, a szöveg írás és olvasás, valamint írás és beszéd viszonyában való alakulására, sőt alkotás és újraalkotás műveletére.

* * *

A következőkben három egymással összefüggő levelet tekintek át. Elsőként Kassai titkárának Udvarhelyről küldött beszámolóját, majd ennek csatolmányaként küldött, Pécsinek a szombatosokhoz szóló, ám Laczkó által szövegezett körlevelét, végül Kassainak e dokumentumok hatására született tájékoztatását, melyet a főbírónak írt.

Míg Laczkó imént vizsgált levele, késleltetve ugyan, de egységes egészében tárul az olvasó elé, addig a titkár Kassainak címzett levelét rendre megakasztják az ítélmester megnyilvánulásai, a levélolvasást kísérő egyidejű reakciók – például az arc elpirulása vagy a lap megfordítása, közben való remegése stb. –, amelyek bár az olvasással párhuzamosan, nagyjából vele egy időben zajlanak, ám az elbeszélő művészet mégis csak egymásutániségében tudja őket megjeleníteni, itt ráadásul kommentárokkal megtoldva. Az egymásba ékelődő narratívák három szintje különböző idősíkon zajlik. Így az elbeszélés idejét a történet idejének két egymástól eltérő, a levél megírásának és olvasásának időpillanata függeszti fel, ezzel is a regényidőn belüli egyirányú, folytonos történetmondásnak szembeszegülve.

A titkár levelének kommunikációs helyzete egyértelműen jelölt, célja a történetektől távol, Gyulafehérváron lévő megbízójának tudósítása a kolozsvári és udvarhelyszéki eseményekről. A levélírás jelenéből analeptikusan elbeszéli a megíráshoz képest múltbeli eseményeket, a szombatosok vallásgyakorlását korlátozó intézkedések fogantatását, és eközben prolepsziseiben számol a megíráshoz képest jövőbeli befogadással.⁴¹ Az a különös helyzet áll elő, hogy a levélolvasás megjelenítésében láthatóvá válik a felvezető proleptikus rész, feltehetően az eredeti szándékától eltérő értelmezése, hiszen míg a titkár alázatos hangnemben, kifinomult stílussal épp hűségéről, jó szolgálatairól és rátermettségéről kíván számot adni, aközben a címzett ítélmester megbízottjának hosszadalmasságán és ostobaságán dohog.

Igazán felfokozott intenzitású jelenetnek lehetünk tanúi, amikor az ítélmester a levél kétharmadánál felhagy az olvasással, hogy örömének hangot és időt adjon, mivel még azt hiszi, hogy bosszúja Pécsin a számára legmegfelelőbb módon teljesedik be. De az elbeszélő az avatott olvasójának már előrejelzi, hogy Kassai derűje elstett, ugyanis a levél további része, a szombatosok és Pécsi megromló viszonyát taglaló sorok éppen terveinek kivitelezhetetlenségéről tanúskodnak. Kassai értelmezése jól végigkövethető részleteiben alakul át folyamatosan. A fragmentumaiban megjelenített értelmezés pedig éppen magát a megértés működését mintázza: az egy részlet megértése előrevetíti az egész értelmét, és az egésznek az értelmezése átalakul az egyes fragmentum értelemtulajdonításának fényében. A regényolvasót közvetkezésképpen összetett munka elé állítja a szöveg, mivel miközben a levél olvasásában a címzett

⁴¹ „Nagyságod tapasztalt bölcsességére bízom annak megítélését...” „Ebből is bölcsen beláthatja nagyságod...” KEMÉNY, *A rajongók*, 379., 382.

befogadó reakciói és az elbeszélő megjegyzései megakasztják, szembekerül a narratívák rétegződésének rendszerével, ki kell ismernie magát az eltűnő és előtűnő szöveghatárok architektúrájában. Azzal a céllal, hogy figyelme így a textus teremtettségét hangsúlyozó értelmezési stratégiára, a szöveg felhívó struktúrájára⁴² összpontosuljon.

Több elbeszélői kiszólás előrejelzi, hogy a levélolvasó Kassai István a csatolmányban megküldött körlevélből nem a várt információkat kapja.⁴³ Olvasói magatartásának módosulásáról már előre tájékoztatva vagyunk, így a levelet egyaránt olvassuk mind Pécsi Simon és a szombatosok dialógusában, mind pedig Kassai bosszútervének dugába dőlése fényében. Továbbá amennyiben kellő alaposággal tekintjük át a szöveget, figyelmünket nem kerüli el a fennálló harmadik értelmezési horizont, amelyet a levél utalásából⁴⁴ és grammatikájából is kikövetkeztethetünk, ami végül a levélzáró aláírásban egyértelműsödik: jelesül, hogy a levél megszövegezője, valamint kigondolója nem azonos.

Miközben az aláírás a szöveg beszélőjének távollétében annak jelenlétét idézi meg a beszédről leválasztott írásban,⁴⁵ Szőke Pista éppen azt hozza játékba, hogy önmagát mint a beszédet írássá alakító lejegyzőt, mint közvetítőt Pécsi és a szöveg közé állítja, az aláírás dokumentumot záró írás mivoltából adódóan ugyanis lejegyzőjében, nem pedig diktálójában jelöli meg az eredetét. Vagyis azáltal, hogy a levélen nem Pécsi kézjegye áll, az aláíró szombaton viaskodó magára vállalja a szöveg felelősségét, ezzel mentesítve Pécsit és magára vonva Kassai éktelen haragját.

Persze nem kerülheti el figyelmünket, hogy éppen a többször is nevet váltó szárdisi angyal aláírása jön játékba, amikor a szombatos felekezeten ráruházott többtagú nevével szignálja a körlevelet. Laczkónak ezzel az a célja, hogy az esetleg bekövetkező veszély következményeiben osztozzon Pécsivel, de Kassai a szignatúrát másként olvassa, számára nem az a lényeges, hogy Laczkó Istvánban jelölődik a dokumentum eredete, hanem az, hogy Pécsi mentesül a szombatosok gyűlésének összehívása alól, azaz Kassai a felcserélés (transzmutáció) alakzatának csak helyettesítő (immutatív) funkcióját látja.⁴⁶

⁴² A szöveg felhívó struktúrájához lásd Wolfgang Iser, *Die Appelstruktur der Texte = Rezeptionsästhetik*, szerk. Rainer WARNING, Wilhelm Fink, München, 1975, 228–252.

⁴³ „Sokáig engedett játékok érzéseinek, s általában a legkellemesebb esteje lett volna, ha a levél többi részét másnapra halasztja. De végcseppig akarta az öröm poharát kimeríteni, s megint karszékebe helyezkedék, hogy folytassa az olvasást.” „Bosszankodása fokónként növekedék, amint a sorokon tovább haladott.” KEMÉNY, *A rajongók*, 381–382.

⁴⁴ „Rendkívül neheztelnek Szőke Istvánra is, kit Pécsi Simon tanácsadójának vélnek, a fölszólítás színetlen szerkezetéért.” *Uo.*, 382.

⁴⁵ Vö. Jacques DERRIDA, *Signature Event Context*, ford. Samuel WEBER – Jeffrey MEHLMAN, = *Uő.*, *Limited Inc.*, Northwestern UP, Evanston, 1988, 20. Lásd még ANGYALOSI, *I. m.*, 13–29.

⁴⁶ „Ha Szőke soha Pécsi házába be sem lép, ez a kikelet első szombatján szintén összehívta volna tanácskozásra az új Jeruzsálem hívőit, mert a thyatirai papnak megígérte, s mert politikai tekintetből szükségesnek tartá. Csakhogy ekkor valószínűleg saját aláírásával ellátott és sokkal kompromittálabb irányú körlevélbe teszi vala. Szőke, midőn Kassai fenyegetésének engedve, a gyűlésre fölszólítást kieszközlé, azzal is kívánta magát megnyugtanni, hogy ha e tettnek – minden óvatosság mellett – veszélyes következményei kimaradhatatlanok, akkor azok szintűgy fogják őt sújtani, mint az áldozatra szánt Pécsit.” KEMÉNY, *A rajongók*, 384–385.

Az aláírás és a tulajdonnév közös vonása, hogy hordozójának távollétében is funkcionál mindkettő, mivel ugyanoda mutatnak. Szőke Pista–Laczkó István esetében ez a megfeleltetés azonban nem egyértelmű. Laczkó személyiségének osztoottsága tulajdonneveinek szóródásában jelenítődik meg. Mivel egyidejűleg több jelölő ugyanarra a denotátumra mutat, ezért neve(i) egyetlen központ híján rögzíthetetlen(ek) és ellenáll(nak) az egyértelmű azonosíthatóságnak, így miközben aláírása felidézi hordozójának jelenlétét, egyszerre el is bizonytalanít afelől. Laczkó tehát felismeri a helyzetet, amikor a bűn torkában az aláírás művelétével helyesen igyekszik cselekedni, és annyiban célt is ér, hogy Kassai Pécsi elveszejtésére szőtt elsődleges tervei kútba esnek.

A titkár dokumentumának csatolmányát, a Pécsi diktáltra levelet nem szakítják meg a címzett megjegyzései, hanem jelölten cezúra választja el a levél szövegét és Kassai olvasói reakcióját. Az ok és az okozat késleltetve következik egymásra, közérjük egy elvlasztó, megakasztó fejezetszám ékelődik. A megszakítás elsősorban dramaturgiai indokolható, ezen éles váltás következtében ugyanis Kassai haragja és annak következményei nem mintegy közbeszűrva, hanem külön szcénában jelenítődnek meg, ezzel hangsúlyozva – a levél kiváltotta olvasói-érzelmi indulat jelentőségét. Másrésztől a cezúra változást hoz a narráció terén is, Kassai magánbeszéde továbbra is hallható marad, Szőke egyéni hangja azonban elnémul, valamint a feladó és a címzett figuráját az elbeszélő külső nézőpontjából láthatjuk, és ebből a perspektívából avatódunk be az események előzményeibe, Laczkó múltbeli tetteibe és Kassai bosszútervének részleteibe, majd ezek összeomlásának következtében újonnan alakuló elképzeléseibe. Az elbeszélő azon a fikciós mezőn belül mozog, amely a levélpapírt, valamint az írás kézírásos jellegét feltételezi, és az arról való beszéddel, történetmondással közvetíti az írás eredetét, melyet róla nyomtatásbeli formája leválasztott, így az írás a róla szóló beszéd diskurzusában értelmeződik.⁴⁷

A regény történelmi és individuális horizontjában egyaránt meghatározó a törvény írott betűje és az azzal szembeni fellépés szerepe.⁴⁸ Az ítélmester Kassai politikai spekulációit ugyanúgy, mint személyes bosszújának végrehajtását hangsúlyosan a törvény betűihez szabja. Miközben többször is vét a morális előírások ellen, cselekedeteit a törvényesség – látszata – irányítja, abban az értelemben, hogy azokat a hatalom nyelvehez, az írott szó hegemoniájához igazítja.⁴⁹ Pécsi elleni tervének is lényegi eleme,

⁴⁷ „Kassai kezébe fogta, megnézte a pecsétet, aztán a címet.” „A levél reszketett Kassai István kezében.” *Uo.*, 378., 381.

⁴⁸ A szombatosok a vallási regulákkal szemben türelmetlenek, a Kassai által fogalmazott fejedelmi határozat viszont éppen a fennálló törvényekre hivatkozva fogatosít velük szemben intézkedéseket, Szőke Pista törvényt szeg azzal, hogy elszökik földesurától, Kassai pedig törvény adta jogait kívánja érvényesíteni, amikor a szombatos papot mint szökött jobbágyot családjaival birtokára akarja visszavitetni, Pécsit az általa megalkotott *honestia custodia* joggyakorlatának következtében zárhatják börtönbe azonnal perbe fogatás nélkül stb. A *honestia custodia* forrásairól lásd bővebben: DÁN Róbert, *Pécsi Simon letartóztatása 1621-ben*, *ItK* 1974/1., 66–70.

⁴⁹ „Aztán Kassai, noha bosszúból törekvék Pécsi megbuktatására, állhatatosan hitte, hogy ellensége a bukást megérdemli a sértett törvények és a közérdek szempontjából is.” „Veszi tétek el eszeteket ti; én a szigorú törvényesség mellett maradok. Ítéljen az országgyűlés, törjön pálcát a bűnösök fölött! Mi, kik a törvény örei vagyunk, hadd szolgáltsuk részrehajlatlanul az igazságot!” Néhány további példa: Belső magánbeszédében: „Pécsit gyűlölöm, de melyik törvényt áldoztam föl gyűlöletemnek? Melyik törvényt

hogyan a szombatos pap bűnössége a fennálló rend előtt is bizonyíthatóvá, nyilvánvalóvá váljon, ezért nem elég számára a Pécsit elmarasztaló, vádló szóbeszéd, hanem szüksége van egy olyan rögzített dokumentumra, amely igazolja, hogy a szombatos pap vét a törvény paragrafusára ellen. Ehelyütt tehát a szombatosokat gyűlésre invitáló körlevél materialitása külön kitüntetett szerepet kap, mivel az írás – épp anyagiságában – töltene be a Pécsi elleni bizonyíték szerepét. A levél anyagisága oly módon is hangsúlyozódik, hogy rögzítettség, vizuális létezése megengedi – a fikción belüli olvasás számára is – a felfüggesztést, az újrakezdést, hovatovább az ismétlést, az újraértelmezést, újraolvasást.

A titkár levelének és mellékelt csatolmányának Kassaira tett hatását a szereplő látószögéből és az elbeszélő nézőpontjából egyaránt végigkövethetjük. Klára első levélolvasását kívülről, Elemér nézőpontjából láttuk, így nem követhettük nyomon az első és a második olvasat viszonyát, nem figyelhettük meg az újraolvasás jelentette különbségeket, ez alkalommal azonban az olvasás és újraolvasás előttünk alakul, és a későbbi recepció jól láthatóan erőteljes jelentésmódosulásokat hoz.

Az újraolvasás új irányba tereli a korlátnok fondorlatos terveit. Éppen azokat a sorokat, amelyek első alkalommal a leginkább feldúlták, s amelyek a szombatosok körében Pécsi mérséklődő nézetei miatt népszerűségének csökkenéséről számolnak be, kezdi másodjára leginkább kedvelni, formálódó terveihez – miszerint szoruljon a szombatos pap két tűz, a szombatosok túlzóinak indulatai és a törvény foganatosítói közé – leginkább felhasználni. Ezek az információk Kassai második olvasatában új helyi értéket kapnak. Az egyes szövegrészek tehát a szemünk előtt értelmeződnek át, máshova helyezve ezzel a szöveg centrumát és egyúttal újabb szövegmódosulásokat létrehozva, ami leplezetlenül mutatja az olvasó tárgyához való viszonyának alakulását.

Kassai szokásával ellentétben nem deákjával olvastatja fel, hanem maga olvassa a titkár levelét, feltehetőleg azért, hogy a közvetítő felolvasót ne kelljen beavatni a levél bizalmas közléseibe. Illetéktelen közbeavatkozó híján tehát nem a felolvasott levélszöveg hallgatója van előttünk, hanem – belső olvasói hangon – néma olvasója. A titkár levelében a prosopopeia trópusa ad hangot a megszólítottnak, aki az olvasás folyamatába bevonódva olyan átéléssel teremti maga elé dialógusbeli partnerét, hogy még félhangos vitába is száll a megszólalóval.⁵⁰ Kassai mindinkább a titkár – valamint Pécsi–Laczkó – írásának hatása alá kerül, és olvasói reakciói egyre felfokozottabbakká válnak. A válaszadás igénye egyre hangosodó megnyilvánulásaiban, élenkülő gesztusaiban jelentkezik. A szöveg újraolvasása következtében azonban fordulat áll be, az ítéltömlő fordít tervein, és az olvasói kommentároknál nyilvánosabb megszólalás igényével lépve értesíti a főbírókat a szombatosok gyűléséről, zaklatottságát így a levélírás aktusába

büntetését olvashatják fejemre?” Az immáron halott Elemérnek címezve e szavakat: „Te ostoba voltál, midőn nem láttad be, hogy Pécsi Simon az ország törvényei szerint rég megérdemelte a halált, és az én bosszúm jogos volt.” Kívülről láttatva belső vívódásait: „de ha Kassai mohón kapdos a Pécsi vagyona után, a fejedelemné még elhitheti Rákóczi Györggyel, hogy nemcsak a törvény, de magánbosszú, magánérvék is járult Pécsi megbuktatásához.” KEMÉNY, *A rajongók*, 386., 388., 415., 474., 479.

⁵⁰ „S ez az ember, ki az értelmes adatokból ily buta következtetést von, még levéltárnok akarna lenni, még előmenetelt sürget! – mérgelődött Kassai.” *Uo.*, 382.

oltva. A befogadói aktus itt túlmegy a pusztán dekódoló tevékenységen, hiszen a válaszdadás mint teremtdés – inszemináció – kerül színre.

Szöveg és olvasó interakciójának leszünk tanúi tehát, ahogy szövegek más szövegek és megnyilatkozások létrejöttét indukálják. A kommunikációs szerepek összekuszálódnak, a feladó szerepköre megkettözödik, diktálóra és lejegyzőre bomlik szét. A várt és jelölt címzett mellett feltűnnek a tolakodó odahallgatók – feltehetőleg az ítélmester beosztottja is olvassa a mellékelt felhívást –, hiszen Pécsi körlevelének eredeti szándéka szerint címzettje a szombatos közösség, de lejegyzője, Laczkó István ismerve valamelyest Kassai terveit, számol a nem felekezeti, külső betolakodó olvasóval, ezért szignálja ő az iratot. Kassai pedig a titkártól kapott értesítések birtokában nem a beosztottjával lép dialógusba, hanem a főbíróhoz adresszálja sorait, amely irat még annyiban hordozza a válaszlevél attribútumait, hogy felismerhetőek benne a titkár leveléből merített információk, vagyis láthatóak azok a nyomok, amelyek a szöveget létre hívták. Kassai válasza tehát olvasói hozzászólásaiban, illetve egy máshoz írott levelében képződik meg, de ő a levélíró nézőpontjából nem mutatkozik meg, mivel – bár az eddigi leveleket közvetítés nélkül, idézőjelek között, a megszólaló hangján olvashattuk – ezt az iratot közvetítéssel mutatja be az elbeszélő.

A közvetített beszéden keresztül is felsejlik az ítélmester intrikusi fondorlata, valamint a késleltetés, halmozás, fokozás, elhallgatás, körülírás retorikai eszközeivel kivitelezett célozgatásai, utalásai. Tárgyához szándékosan nem a legrövidebb úton jut el, a lényegi információközléssel kivár: a helyszín megnevezéséhez több állomáson keresztül közelít, ahogy a levél kulcsfigurájának nevét meg sem említi, hanem Bethlen Gábor alatt betöltött végrehajtó politikusi pozíciója révén írja körül.⁵¹ Az elbeszélő tehát diegetikus elrendezői szerepben lép fel, a történetmondás stafétaborját magához veszi, a levelet közvetített módon jeleníti meg, csak megidézi, de nem hallatja szereplője hangját. Ezeknek az eljárásoknak a következtében a szöveg teremttségét hangsúlyozó határátlépések és a narratív szintek közötti komplex viszony feltárása a regény olvasóját komplex feladat elé állítja.

A főbíróhoz intézett levél a regény egésze szempontjából is lényeges, hiszen előidézője a tragikumnak, annyiban, hogy e tájékoztatás következtében jelennek meg a hajdúk a balázsfalvi kastélyban, és keverednek nyílt összececapásba a szombatosokkal, és erre alapozva lép fel a kormányzó főbíró Pécsi Simonnal szemben. Ahogy Klára, úgy Kassai olvasói pozícióját is tekinthetjük kicsinyített tükörnek, amely recepció során az értelemtulajdonítás működése jelenítődik meg, s ennek folytán felismerhetjük, hogy a megértés nemcsak előzetes információk alapján kialakított elvárások nyomán alakul, hanem részleteiben történik. Az egyes részlet megértése előrevetíti az egésznek az értelmét, majd az egész értelmezése átalakul az egyes fragmentum értelemtulajdonításának fényében. Miközben saját értelmezői tevékenységünk fókuszában a befo-

⁵¹ „Némelyek a pártütés helyéül Udvarhelyt, mások Kolozsvárt jelölik ki, de vannak olyanok is, kik a kikelet első szombatja körül Balázsfalván vélik az országháborítók találkozását végbemenendőnek. Csodálatos volna, ha éppen a fejedelem székvárosához ily közel szándékoznának a fölkelés zászlóját kitűzni, s éppen oly jeles főúr kastélyában, ki szelíd, jámbor életéről ismeretes, s ki néhai Bethlen Gábor uralkodása alatt akkora szigorral üldözte a kihágásokat, hogy buzgósága miatt gyakran az ártatlanok is szenvedtek.” *Uo.*, 389.

gadás, a megértés és az újraértelmezés működésének jelenete áll, felismerjük, hogy egyetlen levél csak részesemény, a főszöveghez valamilyen – itt épp metonimikus – módon kapcsolódó szubtextus, amely által, mivel kibontása átszövi a regény egészét, az egészre vonunk le következtetéseket.

A Klárához és Kassaihoz érkezett levelek azért különösen fontosak, mivel elbizonytalanítják megszólítottjaikat addigi számításaik, terveik felől, gondolataikat új irányba terelik, valamint a figurákat tette ösztönzik, s cselekedeteik befolyással vannak a regény egészének alakulására. A szöveg és a befogadó interakciója során a szöveg az olvasóját arra készíti, hogy megváltoztassa szokásos diszpozícióját, felhagyjon addigi beidegeződéseivel, elképzeléseivel, és helyettük újabbakat alkosson. E revíziós munka közben az olvasó tulajdonképpen saját képzeletére reagál, ő maga hozza mozgásba képzeletének a szöveg irányította sajátos interpretációját, és így válik képessé arra, hogy valami olyat értsen meg, ami saját horizontján kívül esik.⁵² Mindeközben az olvasót a szereplői interpretációk a saját értelmezői tevékenysége alakulásával szembesítik. Megbizonyosodhat afelől, hogy a szövegértelmezés nem jut nyugvópontonra, mivel az újraolvasás újabb és újabb értelmezéseket létrehozva ártrendezi korábbi feltevéseit és egykor volt értékítéleteinek felülvizsgálatára kényszerít.

* * *

Végül Kassai István titkárának Elemérhez küldött írásával foglalkozom. Maga a levél konkrét szövege az olvasó számára nem hozzáférhető, ezért a befogadás mint az alkotási folyamat nyelvi nyomok mentén történő újrajátszása, leépítése és újraépítése nem jön létre. Ezért a levélre nem mint textusra, hanem mint a cselekményszerveződés eszközére tekintek. A levél kézzelfoghatóságára összpontosítok, ebből következően arra, hogy megérkezése, majd hiánya, illetve a megkerülésétől való félelem miként befolyásolja az eseményeket.

A – mindvégig meg nem nevezett – titkár nemcsak az ítélmesterhez lojális, hanem túlbuzgósága következtében az egész Kassai családdhoz, annak kontinuitásában felemelkedésének zálogát látja.⁵³ Így a Kassai név és vagyon leendő örökösének kérését is teljesíteni igyekszik, előtte jó színben akarja feltüntetni magát, amikor Elemér kapitányi kinevezésének eltitkolt okát kifecsegi. Vagyis miközben jövője elrendezésén ügyködik, éppen vágyott karrierjétől vágja el magát, nemcsak a várva várt emelkedésről, a levéltárnoki kinevezésről kell lemondania, hanem még szolgálatát is kénytelen sokkal kedvezőtlenebbre cserélni. Menekülésének oka abban keresendő, hogy egyrészt megbízójának sem haragja, sem a levélíró felderítése utáni vágya nem csillapul, sőt a levél megtalálójának szánt jutalom összegét az addig fukar ítélmester egyre magasabbra emeli, másrészt a titkáron eluralkodik az üldözési mánia, egyre erősebb félelmek és kényszerképzetek kínozzák. Minden őt körülvevő jelből tettének

⁵² Vö. ISER, *I. m.*, 258.

⁵³ „Ismeri Kassai önagsága csekély érdemeimet, s ha a megjutalmazásban valahogy elkésnék, minek duzzogjak? Hisz itt van Elemér úrfi, s ha ő – miben semmi kétség – magas polcra emelkedik, meg fog emlékezni szolgálataimról. Jövendóm markomban, az előléptetés ügyszólván zsebemben van, csak idő kell hozzá és béketűrés.” KEMÉNY, *A rajongók*, 220–221.

napfényre kerülését gyanítja, már nemcsak mások általi elárultatásától rettegve, hanem önmagában sem bízva. Írása tehát mint fenyegető dokumentum, eredeti tervének ellene mond, feladójával szembeszegül. Nemhogy emelkedésének, hanem hanyatlásának lesz az előmozdítója.

Elemér a kézhez kapott értesítést a feladó szándékától merőben eltérő módon értelmezi, és a levél következtében megítélése módosul mind Kassai, mind Pécsi tekintetében. Nagybátyja gonosz bosszúterve felől erősödő sejtései immáron bizonytságot nyernek, ahogy a szombatos pap könnyelműsége is nyilvánvalóvá válik számára. A titkár levele szintén hozzájárul az események tragikus alakulásához, hiszen ennek hatására készül Elemér Balázsfalvára, hogy értesítse egykori jótevőjét. Ám azért nem indul rögtön a kastélyba, mert a közbeavatkozásra felszólító parancsot várja, és ennek késlekedése reményt kelt benne, hogy nagybátyja álnoksága felől elhamarkodottan ítélt. Míg Elemért a titkár értesítése cselekvésre sarkallja, addig a parancs késlekedése tétovázásra készíti, és ez a dichotómia okozza érkezésének – sőt a gyűlésterembe beléptének – szerencsétlen időzítését.

A titkár levele utáni nyomozás és Poe 1843-ban írt sokat tárgyalt novellájának⁵⁴ ellopott levele utáni kutatás közötti párhuzamra már utalt a szakirodalom.⁵⁵ Az ismert detektívtörténetben egy fontosnak tűnő levelet D. miniszter ellop címzettjétől, egy magas rangú hölgytől. A novella nem magára az amúgy szellemes lopásra fókuszál, mivel a rejtélyt a levél utáni kutatás sikertelensége jelenti. A francia rendőrség G. nyomozóval az élén ugyanis minden igyekezetét latba vetve keresi az ellopott levél rejtékét, de eredménytelenül. Dupin megoldásának nagyszerűsége abban áll, hogy felismeri, a kérdéses levél valójában mindig is hozzáférhető volt, a legnyilvánvalóbb helyen, a levéltartóban volt és maradt rejtve a rendőrség kutató tekintete előtt, mivel ott senki nem kereste. A *rajongók*ban Kassai titkára az ítélmester megbízásából épp önmaga ellen kénytelen nyomozni, szándékuk a bűnügyi vizsgálat során ezért ellenkezőleg feszül egymásnak. Hiszen miközben Kassai egyre megszállottabban akarja előkeríttetni az Elemérhez küldött dokumentumot és annak szerzőjét, a titkár annál inkább kívánja titkolni annak kilétét, és bizakodik abban, hogy az okmány soha nem kerül elő. Poe novellájában Dupin következtetése azt mutatja, hogy a rejtély valójában nem képződik meg, hiszen az ellopott levél gazdát cserél ugyan, de nincs elrejtve. Kemény regényében a levél feltehetőleg elkallódik, ezért nem kerül elő, de a levélíró kiléte nem titok, sem a megtalálásával megbízott titkár, sem a beavatott olvasó számára. Az ellopott levél vagy a bűnös levélíró keresése eleve a bűnügy kontextusát feltételezi, ezért az elsődleges keresők, a párizsi rendőrség, illetve Kassai – megismerő tudatuk korlátozottságából adódóan – a bűnre utaló nyom keresésére összpontosítva nem feltételezik, hogy a keresett tárgy, illetve alany számukra elérhető közelségben, csupán karnyúj-

⁵⁴ Edgar Allen POE, *Az ellopott levél*, ford. PÁSZTOR Ádám; Jacques LACAN, *Seminárium Az ellopott levélről*, ford. GÁNGÓ Gábor; Jacques DERRIDA, *Az igazság postása*, ford. GYIMESI Tímea; Barbara JOHNSON, *A vonatkoztatási rendszer. Poe, Lacan, Derrida*, ford. KOVÁCS Sándor sk. = *Testes könyv*, II., szerk. KISS Attila Atilla – KOVÁCS Sándor sk. – ODORICS Ferenc, Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1997, 7–39.; 141–192.; 439–524.

⁵⁵ BENKÓ, I. m., 239.

tásnyira van. A nyomozás logikája azt diktálná, hogy valami olyat kell felkutatni, ami nincs jelen, így a jelenlevő utáni nyomozás ellentmondása, miközben megteremti a keresői aktust, le is bontja a folyamatot. Kassai egyre elszántabb nyomozása tehát azért nem vezet eredményre, mivel magának a nyomozás értelmének mond ellent az, hogy a nyomozással megbízott és a bűnösnek titulált személy egy és ugyanaz.

A levél, amely megnevezné a bűnöst (a felelőst Elemér haláláért), nem kerül elő, tartalmára sem derül fény a későbbiekben sem.⁵⁶ A regényolvasó ezért csak közvetett nyomok mentén tájékozódhat az elbeszélő összefoglalója, a levél kézhezvételének következtében alakuló cselekvések, illetve keresésének körülményei alapján. A levél így mint elhallgatott textus, mint üres hely működteti a regényt, nyitva hagyva a szöveg szegmentumainak összekapcsolódási lehetőségét, a szövegsémák kombinációjának munkáját a mindenkor olvasói képzeletre bízva.⁵⁷ Az okmányt kutató Kassai és a titkár számára lezáratlanul marad a levél hollétének kérdése, maga a nyomozás felderítésének szála a regényvilágon belül elvarratlanul áll, ahogy a levélritok nyitjára kíváncsi olvasó érdeklődése sem elégítetik ki. E dinamikus motívum tehát éppen a hiányával járul hozzá a történet alakulásához és a regény egészét jellemző lezáratlansághoz.⁵⁸

* * *

A fentiekben azt igyekeztem alátámasztani, hogy a főszövegbe ékelt levélszövegek újraolvasása újrendezheti, netán felforgathatja az addig tételezett hierarchiát központi és marginális szövegrészek viszonyában. A leveleket nyomon követő regényolvasó figyelmét a folytonosság megszakítása, a megalkotottság kiemelése irányítja, miközben a regénybeli címzett reakcióival – és az elbeszélő megjegyzéseivel együtt – a narratívák rétegződésének rendszerével szembesül. Az olvasói tükörfelvetések pedig rámutatnak, hogy a recepció színre vitele nem csupán a szöveg megértési technikájának megjelenítésére szolgál, hanem játékba hozza az (ön)megértés ontológiai jellegét is.

⁵⁶ A Poe-szöveget olvasó Lacan hívja fel a figyelmet arra, hogy a novellában az ellopott levél tartalma végig titokban marad, kitudódása ugyanis felszámolná mind a zsarolás, mind a nyomozások értelmét, tehát a levél szövege csakis elleplezettségében indukálhatja a celszövegek sorát és működtetheti magát a műszöveget. Vö. LACAN, *I. m.*, 7–39.

⁵⁷ ISER, *I. m.*, 252–254.

⁵⁸ A regény nyitottan hagyott befejezéséről lásd még: NEUMER, *I. m.*, 156. A kevésbé várható lezárásról: SZEGEDY-MASZÁK, *Az elbeszélő nézőpont összetettsége...*, 438.